

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี

A HISTORICAL STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN COMMUNITIES AND THE ARTISTIC MOTIF IN CHANTHABURI PROVINCE

กฤตศักดิ์ดา เรือนนาค

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทคัดย่อ

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี ซึ่งได้แก่ ชุมชนพลิ้ว ชุมชนวัดทองทั่วและชุมชนบางกะจะ ได้ผลการศึกษาว่า ในอดีตชุมชนมีอิทธิพลต่อรูปแบบของศิลปกรรมของจังหวัดจันทบุรี จึงทำให้ศิลปกรรมสามารถสะท้อนภาพของชุมชนได้ เป็นต้นว่า บ่งบอกถึงช่วงเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐาน คติความเชื่อ ตลอดจนเชื้อสายและภูมิลำเนาเดิมของชุมชนนั้น ส่วนในปัจจุบัน สภาพสังคมและการคมนาคมทำให้การเคลื่อนย้ายผู้คนและศิลปกรรมระหว่างท้องถิ่นเป็นไปอย่างคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการสร้างศิลปกรรมภายในจังหวัดจันทบุรีมากขึ้น และรูปแบบศิลปกรรมมีความแตกต่างกัน

นอกเหนือจากชุมชนใกล้ศิลปกรรมแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นที่มีอิทธิพลกำหนดรูปแบบงานศิลปกรรมที่สำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ช่าง เส้นทางคมนาคม เป็นต้น

การศึกษาศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีร่วมกับการค้นหาความเป็นมาของชุมชน ทำให้ทราบได้ว่า พื้นที่จังหวัดจันทบุรีมีชุมชนตั้งอยู่แล้วตั้งแต่สมัยขอม โดยเป็นชุมชนชาวขอม ชุมชนชาวไทย จากนั้นมีการเพิ่มจำนวนชุมชน โดยมีชาวจีน ชาวเวียดนามเข้ามาอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่จังหวัดจันทบุรีจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก อันเนื่องมาจากการเสด็จประพาสต้น การย้ายพื้นที่ การถูกฝรั่งเศสยึดเป็นเมืองประกัน เหตุพิพาท ร.ศ. 213 การทำการค้าอัญมณี ทำให้จังหวัดจันทบุรีมีการขยายตัวและมีคนเข้ามาอยู่อาศัยรวมทั้งประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น โดยมีเจ้านายชั้นสูง ขุนนาง ข้าราชการ นักธุรกิจ คหบดี รวมทั้งลูกจ้างแรงงาน และได้กลายเป็นชุมชนการค้าและอยู่อาศัยที่หนาแน่นมากขึ้น

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์, ความสัมพันธ์, ชุมชน, ศิลปกรรม

Abstract

The research's purpose is to study the relationship between communities and the artistic motif in Chanthaburi Province. In the study, Phliu Wat thongthua and Bang kacha communities. The results are that in the past communities have close relationship with the art motifs of the Chanthaburi Province. This makes art works can mirror some features of communities. However, at present days, due to the change of society and convenient transportations, communities in other areas have many more influences to the art and different forms of art.

Apart from communities near by the art, there are some factors determining art styles. Those are King, patrons, monk, artisans and transportations.

The study of art motifs in Chanthaburi Province as well as the origins of communities makes us realize that the area of the Chanthaburi Province was populated by Thai people later on the Chinese settled down in this zone in the reign of King Rama III. In the time of King Rama V, There was a great change occurring in Chanthaburi. Owing to the Unofficially, Space to move, French captured the city are

insurance event coordination Assoc. Prof. 213 and make with gems. Those factors urged people of all classes move to Chanthaburi. Chanthaburi has become a trade center and densely populated.

Keyword : Historical, Relationship, Community, Artistic

บทนำ/Introduction

จังหวัดจันทบุรีตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของประเทศไทย เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งในดินและในน้ำ มีสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เอื้ออำนวยต่อการทำการเกษตร โดยเฉพาะการเพาะปลูกผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ได้แก่ทุเรียน เงาะ มังคุด ลำไย และพืชผลทางการเกษตรอื่น ๆ เช่น พริกไทยและยางพารา ส่วนบริเวณชายฝั่งก็มีการประมงจึงเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหารทะเลนานาชนิด และในอีกแง่หนึ่ง จันทบุรีคือศูนย์กลางธุรกิจด้านอัญมณีที่มีชื่อเสียงแพร่หลายไปทั่วโลก เป็นแหล่งรวมช่างฝีมือในการเจียระไนอัญมณีและทำเครื่องประดับต่าง ๆ ทั้งยังมีสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามหลายแห่ง และมีแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่น่าสนใจมากมาย ทั้งศาสนสถาน โบราณสถาน และโบราณวัตถุ จึงทำให้จันทบุรีเป็นจังหวัดท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศในปัจจุบัน (สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2556 : ออนไลน์)

จังหวัดจันทบุรีมีเนื้อที่ประมาณ 6,338 ตารางกิโลเมตร หรือ 3,961,250 ไร่ เป็นจังหวัดที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 34 ของประเทศ สภาพพื้นที่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกโดยทั่วไปเป็นป่าไม้ ภูเขา และที่ราบสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 30-190 เมตร เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำจันทบุรี แม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดที่ไหลลงสู่อ่าวไทยทางทิศใต้ ส่วนทางทิศใต้เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งทะเล และบริเวณชายฝั่งมีลักษณะเป็นอ่าว แหลม และหาดทราย

จันทบุรีเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งของภูมิภาค เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานการค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ยุคหินขัดอายุประมาณ 2,000 ปี ในเขตอำเภอมะขาม อำเภอท่าใหม่ และที่ราบเชิงเขาที่บ้านคลองบอน อำเภอโป่งน้ำร้อน โดยสันนิษฐานว่าเริ่มมีการตั้งเป็นชุมชนเมืองขึ้นเป็นครั้งแรกในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ที่บริเวณหน้าเขาสระบาป โดยชนพื้นเมืองกลุ่มแรกเป็นชนเผ่าในตระกูลมอญ-ขแมร์ หรือเรียกว่า “ชาวของ” ดำรงชีพด้วยการเก็บของป่าขาย แต่ปัจจุบันพื้นที่ป่าลดน้อยลงไปมาก เพราะถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ทางการเกษตร และที่ดินส่วนมากถูกจับจองโดยคนไทยและคนจีน อีกทั้งการเก็บของป่ากลายเป็นสิ่งผิดกฎหมาย นายพรานชาวของจึงต้องเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพไปเป็นแรงงานต่าง ๆ ในเมือง และมีบางส่วนที่ยังคงยึดอาชีพทำสวนทำนาอยู่ ปัจจุบันชาวของรวมตัวกันอยู่ที่บ้านคลองพลู กิ่งอำเภอเขาฉกรรจ์ (สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2556 : ออนไลน์)

ในปี พ.ศ. 2200 ได้มีการย้ายเมืองมาอยู่ที่บ้านลุ่ม ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาพ่ายสงครามและตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นพระยาวชิรปราการ ก็ได้นำกำลังพลประมาณ 500 คน ตีฝ่าวงล้อมพม่าออกมาทางทิศตะวันออก และจัดตั้งเมืองจันทบุรีเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและกำลังพลเป็นเวลาถึง 5 เดือน ก่อนนำทัพที่ประกอบด้วยไพร่พลทั้งชาวไทยและจีนจำนวนราว 5,000 คน กลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ซึ่งการมีบทบาทในการช่วยกอบกู้เอกราชของชาติในครั้งนั้นนับเป็นเหตุการณ์ที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวจันทบุรี ปัจจุบันจึงมีโบราณสถานและอนุสรณ์สถานหลายแห่งที่เกี่ยวข้องหรือจัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในครั้งนั้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้ย้ายเมืองจันทบุรีไปตั้งบนพื้นที่สูงที่บ้านเนินวง เพื่อให้เป็นที่มั่นในการป้องกันการถูกรุกรานจากชาวยุวน จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้ย้ายหัวเมืองจันทบุรีกลับมาตั้งที่บ้านลุ่มตามเดิมเนื่องจากบ้านเนินวงนั้นอยู่ไกลจากแหล่งน้ำในปี พ.ศ. 2436 เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับประเทศฝรั่งเศส ชาวฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีไว้นานถึง 11 ปี

จนไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสไป เพื่อแลกเอาเมืองจันทบุรีกลับคืนมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 มีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินขึ้นใหม่ เมืองจันทบุรีจึงมีฐานะเป็นจังหวัดมาจนถึงปัจจุบัน (สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2556 : ออนไลน์)

ชื่อเมืองจันทบุรี หรือ “เมืองจันทร์” นั้น มีความหมายว่า “เมืองที่สงบร่มเย็น เช่นเดียวกับเมื่ออยู่ใต้แสงจันทร์” โดยมีตราประจำจังหวัดเป็นดวงจันทร์กำลังส่องแสง มีกระต่ายน้อยอยู่ตรงกลางจังหวัดจันทบุรีแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอท่าใหม่ อำเภอขลุง อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอโป่งน้ำร้อน อำเภอมะขาม อำเภอสอยดาว อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว และอำเภอเขาคิชฌกูฏ

ศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม จะมีรูปลักษณะที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกันออกไปในแต่ละชุมชนเป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น คติความเชื่อ อิทธิพลทางศิลปะ สภาพสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น งานศิลปกรรมในชุมชนบางแห่งเป็นแหล่งศูนย์รวมจิตใจของชุมชน รวมทั้งเป็นแหล่งสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับภายนอก ทั้งที่อยู่ใกล้เคียงและที่อยู่ห่างออกไป ศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีจึงอาจมีลักษณะตามอิทธิพลภายนอกหรือภายในชุมชน หรือผสมผสานกันทั้งสองส่วนก็ได้ สำหรับชุมชนใหญ่ ๆ อาจมีงานศิลปกรรมที่มีลักษณะเป็นแบบแผนมาก ส่วนในชุมชนเล็ก ๆ งานศิลปกรรมมีอิทธิพลของชุมชนอยู่มาก เนื่องจากงานศิลปกรรมส่วนใหญ่จะได้รับการทำบำรุงจากชุมชนเป็นหลัก อิทธิพลของชุมชนที่มีต่อศิลปกรรมจะมากหรือน้อยยังน่าจะขึ้นอยู่กับลักษณะและระดับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนด้วย เช่น ชุมชนที่อยู่ใกล้กันมีพื้นเพเดียวกันหรือมีความนิยมทางศิลปะไปในทิศทางเดียวกัน หรือคนในชุมชนเป็นช่างผู้ออกแบบและก่อสร้างเอง เป็นต้น (สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2556 : ออนไลน์)

การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งที่จะศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนในด้านการสร้างศิลปกรรมว่ามีส่วนเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร มากน้อยเพียงใดและเพราะเหตุใด ของชุมชนในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งความสัมพันธ์ของแต่ละชุมชนที่อยู่ร่วมเส้นทางสัญจรในจังหวัดจันทบุรี

ดังนั้นในการศึกษาจึงจะศึกษาทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านแรกคือด้านศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีและด้านที่สองคือด้านชุมชนในจังหวัดจันทบุรี ในด้านแรกจะศึกษาทั้งเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ส่วนในด้านที่สองด้านชุมชนจะศึกษาความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี จากนั้นจะเชื่อมโยงข้อมูลทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน เพื่อตรวจสอบและขยายความแต่ละส่วนและหาผลสรุปถึงลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมตลอดจนภาพรวมของชุมชนที่เลือกมาเป็นกรณีศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ที่เป็นประโยชน์สำหรับชุมชนในจังหวัดจันทบุรี ตลอดจนเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรีที่ยังขาดการศึกษาอยู่มาก ทั้งยังเป็นการนำวิชาการประวัติศาสตร์ศิลป์มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของยุคสมัยในปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นได้รับความสนใจมากขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย/Aims

1. เพื่อรวบรวมศึกษาความเป็นมาและศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี รวมทั้งปัจจัยที่กำหนดรูปแบบของศิลปกรรม
2. เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนที่อยู่รอบงานศิลปกรรม ลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อศิลปกรรม
3. เพื่อศึกษาว่าศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีสามารถสะท้อนถึงชุมชนได้เพียงใด และอย่างไร เพราะเหตุใด

อุปกรณ์และวิธีการดำเนินการวิจัย/Materials and methods

1. กลุ่มตัวอย่าง

สัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง อาทิ ผู้นำชุมชน เจ้าอาวาส ช่างในชุมชน และประชาชนในชุมชน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การเตรียมการวิจัย (pre-research phase)

เป็นการทำงานในขั้นแรกโดยการลงพื้นที่สำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลบริบทชุมชนที่ต้องการศึกษา ประกอบกับการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งเอกสารนันทนาการ และเอกสารภายในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการจัดบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีความสำคัญกับชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 การสำรวจ ศึกษาชุมชน

ในการสำรวจชุมชนผู้วิจัยมีขั้นตอนในการเลือกพื้นที่เป้าหมายในการทำงานโดยมองเห็นถึงความเข้มแข็งของหน่วยงานภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 ชุมชนที่ให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยเป็นอย่างดี ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเกิดความประทับใจและความมั่นใจในการที่จะดำเนินงานวิจัย จากนั้นผู้วิจัยจึงเริ่มทำงานโดยเริ่มจากการสำรวจลักษณะทางกายภาพ และแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้รู้พร้อมทั้งจัดบันทึกข้อมูล และถ่ายภาพสถานที่สำคัญต่าง ๆ ตลอดจนศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดทองทั่ว ชุมชนพลั่ว และชุมชนบางกะจะ จังหวัดจันทบุรี.

1.2 การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

การทำงานในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมในชุมชน เพราะข้อมูลที่ได้จากเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ สามารถให้ความรู้ในด้านข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ ข้อสรุปเกี่ยวกับเหตุการณ์ และให้ทัศนะเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับงานศิลปกรรมในชุมชน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วิจัยจะต้องทำความเข้าใจกับเอกสารและหลักฐานดังกล่าว เพื่อป้องกันมิให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางประวัติศาสตร์พัฒนาการของงานศิลปกรรมในชุมชนทั้ง 3 ชุมชนนอกจากนี้ยังได้ข้อมูลส่วนตัวของบุคคลในท้องถิ่นโดยได้รับความอนุเคราะห์จากนายกองค์การบริหารส่วนตำบลวัดทองทั่ว พลั่วและบางกะจะ ได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

1.2.1 เอกสารแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชน (Communities history) ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ ชาติหรือเป็นศูนย์กลางของชาติเหมือนอย่างประวัติศาสตร์ชาติ กระแสหลักเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน มากกว่าจะเป็นเรื่องศึกสงคราม วิศวกรรมหรือเรื่องราวของชนชั้นผู้นำ หลักฐานจากตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อเป็นสิ่งที่ไม่ควรละเลย โดยได้มาจากผู้สูงอายุและผู้ทรงความรู้ของชุมชน

แนวคิดของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนดังกล่าว ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ 3 แนวคิดหลัก ๆ ตามแนวของ ธิดา สารยา (2539 : 41-47) ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่สองเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาและความรู้สึกนึกคิดของคนที่อยู่ภายในชุมชนในปัจจุบัน หรือเรียกว่าประวัติศาสตร์จากภายใน และเป็นประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต (Living history) เพราะข้อมูลส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่มาจากคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ต้องใช้วิธีเก็บข้อมูลที่เรียกว่าการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral history) เป็นเครื่องมือ

แนวคิดที่สอง ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ สุเทพ สุนทรเกสัช (2540 : 108-127) ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์จุลภาค คือศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวตนของสังคม

(Social entities) มีการเกิด การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง เนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ชุมชนคือ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคม (Social history) ของชุมชนท้องถิ่นโดยมีจุดหมายในการศึกษา เพื่อที่จะได้มีความเข้าใจใกล้ชิดและลึกซึ้ง ต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และมีแผนภูมิทางด้านเวลา (Time scheme) และลำดับเหตุการณ์ (Chronology) ของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากประวัติศาสตร์แห่งชาติ หน่วยของการศึกษา ประวัติศาสตร์ชุมชนประกอบด้วย กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นทางศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนต้องกำหนดขอบเขตที่จะศึกษาให้แน่นอนเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นในฐานะเป็นตัวตนในสังคมเดียวกัน ได้นอกจากนี้ต้องกำหนดขอบเขตทางด้านระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงมี 2 ประเภท ซึ่งประเภทแรกคือการเปลี่ยนแปลงแบบ “วัฏจักร” (Cyclical) คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ เช่น การแต่งงาน การตาย การเข้ามาแทนที่ ในขณะที่ชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลง ประเภทที่สองการเกิดขึ้นอย่างซ้ำ ๆ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ (Structural or historical change)

แนวคิดที่สามเป็นแนวคิดของ จามะรี เชียงทอง (2543 : 53-78) และนิรมล พงศ์สถาพร. (2551: 42-44) ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนว่าควรทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นในแนว Action research ตามแนวทางนี้ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพียงอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึงปัญหาของคนในชุมชนอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเปลี่ยนแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น อันจะเป็นการช่วยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามารับรู้ปัญหาของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การแก้ปัญหาในที่สุด

จากแนวคิดข้างต้นผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชนแล้ว ชุมชนวัดทองทั่ว และชุมชนบางกะจะ

1.2.2 แนวคิดและวิธีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน

ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนของสุวรรณี เลิศพานิชย์กุล (2524 : 4-10) ซึ่งสรุปได้ว่า เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีมานานแล้ว โดยการศึกษาจากการบอกเล่าความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ หรือจากผู้ที่เคยได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง และจึงนำข้อมูลจากการบอกเล่านั้นมาเป็นหลักฐานในการเขียนเรื่องราว เช่น เอกสารคำให้การกรุงเก่า จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี โดยมักจะใช้หลักฐานเอกสารร่วมกับข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าการศึกษาแบบประวัติศาสตร์บอกเล่ามักใช้ศึกษาเรื่องราวของบุคคลสำคัญทางการเมือง กรรมกร ชาวนา ชาวประมง ฯลฯ

อย่างไรก็ตามบางชุมชนเน้นประวัติศาสตร์บอกเล่าที่บันทึกเสียงของผู้รู้ไว้หรือการให้ท่องเที่ยวประวัติศาสตร์สายตระกูลหรือชุมชนต่าง ๆ รวมทั้งคติชน คติชาวบ้าน เพลงพื้นเมือง นิทานเก่าไว้เป็นหลักฐานในการช่วยสานต่อประเพณีในอดีตให้กับชุมชน ปัจจุบันมีการใช้หลักฐานจากการบอกเล่าเพิ่มมากขึ้น เช่น วิทยานิพนธ์ของสุวรรณี เลิศพานิชย์กุล เรื่องสมาคมอั้งยี่ในประเทศไทย และหนังสือเรื่องวัฒนธรรมหมู่บ้านไทย ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2543) เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า จะนำข้อมูลดังกล่าวมาเป็นหลักฐานในการเรียบเรียงเรื่องราว ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับข้อมูลในการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้รายละเอียดของข้อมูลต่าง ๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีต วิถีชีวิตการทำมาหากิน ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยไม่เน้นตามแบบแผนของวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าแต่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งขั้นตอนของการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า มีดังต่อไปนี้

- 1) การเลือกสรรวิทยากรหรือผู้ให้สัมภาษณ์ ศึกษาจากการค้นคว้าในเอกสารและขอแนะนำจากผู้รู้หรือได้จากผู้ที่รู้ข่าวการศึกษา ทำบัญชีรายชื่อผู้บอกเล่า
- 2) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) โดยการรวบรวมผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้านภายในพื้นที่ทำการวิจัยมานั่งพูดคุยและให้ข้อมูล พร้อมทั้งยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลได้ด้วย
- 3) ขั้นตอนในการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่ม ต้องอยู่ในบรรยากาศที่เอื้ออำนวย เช่น ความเป็นกันเอง การสร้างความประทับใจและเป็นผู้ฟังมากกว่าผู้พูด

4) การจดบันทึกข้อมูล โดยเริ่มต้นจะต้องมีการบันทึกประวัติของผู้ให้สัมภาษณ์ ลักษณะ ท่าทางของผู้ให้สัมภาษณ์

5) การตรวจสอบข้อมูล ตรวจสอบกับเอกสารจากแหล่งอื่น ๆ หรือการจัดการสนทนากลุ่มจากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์แยกแยะข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นออกจากกัน

วิธีการเก็บข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดของศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์สกุลและคนอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้น เพื่อนำไปใช้เป็นการรอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน อาจด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (Interview) โดยการนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา

1.2.3 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและหลักการของการวิจัยความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรม

ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นเครื่องมือในการค้นหาและรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลหรือเนื้อหาสาระ และสังเคราะห์นำไปสู่ความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นการวิจัยเพื่อมุ่งแก้ปัญหา หรือพัฒนางานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ตามแนวทางที่บุคคลมีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่ายเข้ามาร่วมในกิจกรรมการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้

1) นักวิจัยหรือนักพัฒนา เป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญในด้านแนวคิดทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย และกระบวนการในการจัดทำโครงการวิจัยร่วมกันกับชุมชน

2) หน่วยงานหรือองค์กร ให้การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณและความร่วมมือในการจัดกิจกรรมโครงการวิจัยในพื้นที่ที่รับผิดชอบ

3) ชุมชนหรือนักวิจัยภายในท้องถิ่น มีความรู้เกี่ยวกับชุมชน เช่น รู้ปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัดของชุมชนและให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมโครงการ พร้อมทั้งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการค้นหาข้อมูล รวบรวมข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลซึ่งทั้งสามฝ่ายร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม เป็นการทำงานวิจัยที่สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะการทำงานวิจัยดังกล่าว ชุมชนเป็นคนที่กำหนดปัญหาขึ้นมาเองว่าอยากจะทำอะไร อยากแก้ปัญหอะไร หรืออยากจะทำอะไรภายในชุมชน ซึ่งนักวิจัยจะเป็นผู้ให้คำแนะนำช่วยเหลือในด้านของการจัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลที่เกิดจากการดำเนินงานและสรุปบทเรียนตลอดจนร่วมหาวิธีแก้ไขปัญหาลงมือพัฒนาต่อไป

2. การดำเนินการวิจัย (research phase)

เนื่องจากผู้วิจัยมีความต้องการที่จะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานในระยะที่สองของการทำงาน โดยเลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) ในการดำเนินการวิจัยภายในชุมชน ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิจัยส่วนใหญ่ คือการจัดเวทีเพื่อการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) แผนที่ทางความคิด (mind map) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) ซึ่งกระบวนการทำงานเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

จากการจัดกระบวนการวิจัยร่วมกับชุมชนในพื้นที่ชุมชนวัดทองทั่ว พลั่วและบางกะจะ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน ตั้งแต่ช่วงเดือนมกราคม

พ.ศ. 2556 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2556 รวมระยะเวลา 6 เดือน ถือได้ว่าเป็นความเข้มข้นในการค้นหาข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน นักศึกษาและเยาวชน ซึ่งจากการร่วมกันจัดกระบวนการดังกล่าวทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของเนื้อหาและรูปแบบ วิเคราะห์อายุ สมัยที่สร้าง ปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดการสร้าง และผู้สร้าง ทั้งนี้โดยมุ่งพิจารณาประเด็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และความสัมพันธ์ที่มีต่อการสร้างศิลปกรรมในชุมชน

3. การติดตามและประเมินผล (monitoring and evaluation phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จ โดยผู้วิจัยร่วมกับชุมชนได้ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจึงมีการทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชุมชนขึ้นมาอีกครั้งเพื่อนำเสนอผลการวิจัยและคืนข้อมูลให้กับชุมชนรวมถึงการสานต่อให้ชุมชนนำผลของการวิจัยไปใช้ในชุมชนต่อไป

ผลการวิจัย/Results

จากผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชุมชนมีอิทธิพลต่อรูปแบบของศิลปกรรมของจังหวัดจันทบุรี จึงทำให้ศิลปกรรมสามารถสะท้อนภาพของชุมชนได้ เป็นต้นว่า บ่งบอกถึงช่วงเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐาน คติความเชื่อ ตลอดจนเชื้อสายและภูมิสำเนาเดิมของชุมชนนั้น ส่วนในปัจจุบัน สภาพสังคมและการคมนาคมทำให้การเคลื่อนย้ายผู้คนและศิลปกรรมระหว่างท้องถิ่นเป็นไปอย่างคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการสร้างศิลปกรรมภายในจังหวัดจันทบุรีมากขึ้น และรูปแบบศิลปกรรมมีความแตกต่างกัน

นอกเหนือจากชุมชนใกล้ศิลปกรรมแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นที่มีอิทธิพลกำหนดรูปแบบงานศิลปกรรมที่สำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ช่าง เส้นทางคมนาคม เป็นต้น

การศึกษาศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีร่วมกับการค้นหาความเป็นมาของชุมชน ทำให้ทราบได้ว่า พื้นที่จังหวัดจันทบุรีมีชุมชนตั้งอยู่แล้วตั้งแต่สมัยขอม โดยเป็นชุมชนชาวของ ชุมชนชาวไทย จากนั้นมีการเพิ่มจำนวนชุมชน โดยมีชาวจีน ชาวเวียดนาม เข้ามาอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่จังหวัดจันทบุรีจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก อันเนื่องมาจากการเสด็จประพาสต้น การย้ายพื้นที่ การถูกฝรั่งเศสยึดเป็นเมืองประกัน เหตุพิพาท ร.ศ. 213 การทำการค้าอัญมณี ทำให้จังหวัดจันทบุรีมีการขยายตัวและมีคนเข้ามาอยู่อาศัยรวมทั้งประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น โดยมีเจ้านายชั้นสูง ขุนนาง ข้าราชการ นักธุรกิจ คหบดี รวมทั้งลูกจ้างแรงงาน และได้กลายเป็นชุมชนการค้าและอยู่อาศัยที่หนาแน่นมากขึ้น

สรุปและอภิปรายผล/Conclusions and Discussion

สรุปผล

จากผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชุมชนมีอิทธิพลต่อรูปแบบของศิลปกรรมของจังหวัดจันทบุรี จึงทำให้ศิลปกรรมสามารถสะท้อนภาพของชุมชนได้ เป็นต้นว่า บ่งบอกถึงช่วงเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐาน คติความเชื่อ ตลอดจนเชื้อสายและภูมิสำเนาเดิมของชุมชนนั้น ส่วนในปัจจุบัน สภาพสังคมและการคมนาคมทำให้การเคลื่อนย้ายผู้คนและศิลปกรรมระหว่างท้องถิ่นเป็นไปอย่างคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการสร้างศิลปกรรมภายในจังหวัดจันทบุรีมากขึ้น และรูปแบบศิลปกรรมมีความแตกต่างกันนอกเหนือจากชุมชนใกล้ศิลปกรรมแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นที่มีอิทธิพลกำหนดรูปแบบงานศิลปกรรมที่สำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ช่าง เส้นทางคมนาคม เป็นต้น

การศึกษาศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีร่วมกับการค้นหาความเป็นมาของชุมชน ทำให้ทราบได้ว่า พื้นที่จังหวัดจันทบุรีมีชุมชนตั้งอยู่แล้วตั้งแต่สมัยขอม โดยเป็นชุมชนชาวของ ชุมชนชาวไทย จากนั้นมีการเพิ่มจำนวนชุมชน โดยมีชาวจีน ชาวเวียดนาม เข้ามาอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่จังหวัดจันทบุรีจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก อันเนื่องมาจากการเสด็จประพาสต้น การย้ายพื้นที่ การถูกฝรั่งเศสยึดเป็นเมืองประกัน เหตุพิพาท ร.ศ. 213 การทำการค้าอัญมณี ทำให้จังหวัดจันทบุรีมีการขยายตัวและมีคนเข้ามาอยู่อาศัยรวมทั้งประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น โดยมีเจ้านายชั้นสูง ขุนนาง ข้าราชการ นักธุรกิจ คหบดี รวมทั้งลูกจ้างแรงงาน และได้กลายเป็นชุมชนการค้าและอยู่อาศัยที่หนาแน่นมากขึ้น

อภิปรายผล

จากการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยได้อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์และขอบเขตของโครงการวิจัย โดยใช้หลักการ แนวคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่ได้รวบรวมไว้มาเปรียบเทียบเพื่อให้การศึกษามีความสมบูรณ์มากขึ้นและสามารถอภิปรายผลของการศึกษาค้นคว้าได้ดังต่อไปนี้

ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อศิลปกรรม

ชุมชนในจังหวัดจันทบุรีมีอิทธิพลต่อรูปแบบงานศิลปกรรม และตัวงานศิลปกรรมยังสามารถสะท้อนถึงชุมชนที่อยู่รอบ ๆ งานศิลปกรรมได้ โดยเฉพาะชุมชนในอดีตซึ่งแต่ละชนชาติในแต่ละท้องถิ่นจะมีคติความเชื่อ วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และจะถ่ายทอดออกมาเป็นงานศิลปกรรมในแหล่งที่เป็นศูนย์รวมของชุมชนนั้น การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีจึงทำให้ทราบได้ถึงคติความเชื่อ และเชื้อสายชาติพันธุ์ ตลอดจนภูมิปัญญาเดิมของชุมชนรวมทั้งเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ และช่วงเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐานด้วย

จากการการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรีในชุมชนทั้ง 3 แห่ง ทำให้ทราบหรือสันนิษฐานความเป็นมาของท้องถิ่นในจังหวัดจันทบุรีได้ว่า ชุมชนวัดทองทั่ว ปัจจุบันคือตำบลพลับพลาณารายณ์ รูปแบบศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมนั้นได้รับอิทธิพลของขอม ในทัศนะของผู้ศึกษาคาดว่าวัดเพนียดหรือเมืองเพนียดนั้น น่าจะได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอมโบราณ เนื่องจากในประวัติศาสตร์ไทยเริ่มกล่าวถึงจันทบุรีว่าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาเรืองอำนาจก็สามารถยึดอาณาจักรขอมไว้ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง แสดงว่าดินแดนในส่วนนี้เดิมมิได้เป็นของประเทศไทยอาจเป็นหัวเมืองอิสระที่มีเจ้าเมืองปกครองเอง หรืออาจจะเป็นหัวเมืองที่มีข้าราชการจากสำนักขอมมาดูแลปกครองอยู่ หรือเป็นหัวเมืองขึ้นที่มีเจ้าเมืองปกครอง แต่ต้องส่งเครื่องบรรณาการต่ออาณาจักรขอมเป็นประจำ ดินแดนส่วนนี้ก็นับว่าไม่ไกลจากศูนย์รวมความเจริญ ทั้งในดินแดนของขอมหรือศูนย์รวมความเจริญบริเวณทะเลสาบน้ำจืดอันเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ กับดินแดนของกรุงศรีอยุธยาก็จะมีการติดต่อไปมาหาสู่กัน การคมนาคมค่อนข้างสะดวกทั้งทางบกและทางทะเล ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมร่วมสมัยกัน จากแหล่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองไปยังชุมชนเล็กหรือชุมชนที่ด้อยกว่าอย่างต่อเนื่อง

ศิลปกรรมในวัดพลับพลา ชุมชนบางกะจะสันนิษฐานถึงความเป็นมาได้ว่าเป็นชุมชนในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นที่ตั้งชุมชนไทยมาเก่าแก่มีบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการก่อกำเนิดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังเป็นพระยา วชิรปราการ ได้นำกำลังพลประมาณ 500 คน ตีฝ่าวงล้อมพม่าออกทางทิศตะวันออกและยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นเวลา 5 เดือน เพื่อเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและไพร่พล จากนั้นจึงนำกำลังพลทั้งไทย-จีน จำนวน 5,000 คน กลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2310 เหตุการณ์ดังกล่าวนับเป็นความภาคภูมิใจของชาวจันทบุรี ซึ่งเราสามารถเห็นได้จากการที่มีโบราณสถาน และอนุสรณ์สถานหลายแห่งที่มีความเกี่ยวข้อง หรือจัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ในครั้งนั้น

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านเนินวง และได้สร้างค่ายและป้อมปืนซึ่งอยู่ในที่สูงเพื่อเป็นที่มั่นในการป้องกันการถูกรุกรานของญวน จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมืองจันทบุรี ได้ย้ายกลับมาตั้งที่บ้านลุ่มตามเดิมเนื่องจากบ้านเนินวง อยู่ไกลจากแหล่งน้ำในปี พ.ศ. 2436 เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และฝรั่งเศส ได้เข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีไว้จนถึง 11 ปี จนไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเพื่อแลกเมืองจันทบุรีกลับคืนมา

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จันทบุรีจัดเป็นหัวเมืองขึ้นต่อกรมท่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2449 ได้จัดตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้น โดยมีเมืองจันทบุรี ระยอง และตราดอยู่ในเขตปกครอง ได้สร้างอสังกรณ์เจดีย์เป็นเจดีย์ศิลปะแบบลังกา มีบันไดขึ้นบันประทกขึ้นทั้ง 4 ด้าน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสน้ำตกพลั่ว พ.ศ. 2419 ทรงโปรดฯ ให้พระยาจันทบุรี สร้างขึ้น ณ เขาสระบาปบริเวณน้ำตกพลั่ว ต่อมาลงกรณ์เจดีย์ชำรุดทรุดโทรมมาก จังหวัดจันทบุรีและกรมศิลปากร จึงร่วมกันบูรณะขึ้นใหม่ตามแบบเดิม เมื่อ พ.ศ. 2508 และพระอนุสาวรีย์พระนางเรือล่ม เมื่อ พ.ศ. 2424 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอนุสาวรีย์เป็นรูปประติมากรรมด้วยแผ่นอิฐเพื่อบรรจุพระอังคารของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี เนื่องมาจากตามประวัติว่าในปี พ.ศ. 2417 สมเด็จพระ

พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์เคยเสด็จมาที่น้ำตกพลีและทรงโสมนัส ชื่นชมในความงดงามของน้ำตกยิ่งนัก ในปี พ.ศ. 2424 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้โปรดเกล้าฯ ให้จารึกข้อความไว้ว่า “ที่ระลึกแห่งความรัก แห่ง สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระบรมราชเทวีอัครมเหสี ซึ่งเสด็จทิวงคตแล้ว ด้วยเธอได้มาถึงที่นี่ เมื่อจุลศักราช 1236 (พ.ศ. 2417)

เมื่อถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2476 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ยกเลิกมณฑลเทศาภิบาล และจัดระเบียบราชการ ส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัด และอำเภอเมืองจันทบุรีได้ขยายจากบริเวณบ้านลุ่มซึ่งอยู่ริมแม่น้ำจันทบุรี เข้ามาบริเวณพื้นที่ในส่วนที่เป็นที่ราบลอนลูกคลื่น อย่างไรก็ตาม บริเวณบ้านลุ่มก็ยังเป็นแหล่งที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นมาจนกระทั่งปัจจุบัน

แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงผืนดินเปลี่ยนราชวงศ์กันตลอดมาในอาณาจักรขอม แต่ก็คงไม่มีผลกระทบต่อดินแดนแถบนอกมากนัก เว้นแต่รูปแบบศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมก็มีวิวัฒนาการไปตามครรลองในแต่ละยุคสมัย ด้วยเหตุนี้งานศิลปกรรมที่ศึกษาจึงเป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะสามารถไขปัญหาของรอยต่อทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สืบสานกันมาแต่โบราณว่าดินแดนแถบนี้ในอดีตมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

ปัจจัยอื่นที่กำหนดรูปแบบศิลปกรรม

1. ผู้สร้าง พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนและช่าง

ผู้สร้างศิลปกรรมในชุมชนของจังหวัดจันทบุรีมีบทบาทต่อการกำหนดรูปแบบและแผนผังในการสร้างงานศิลปกรรมในสมัยแรกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระหว่างผู้สร้างที่เป็นพระมหากษัตริย์ ส่วนการสร้างและการบูรณะในสมัยต่อมา ผู้ที่ตัดสินใจคือพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และราษฎรทั่วไปในการเลือกแบบ ส่วนช่างเป็นผู้ลงมือสร้าง มีบทบาทในการเสนอแนะ หรือตัดสินใจในบางส่วน รวมทั้งความรู้ความสามารถของช่างก็เป็นปัจจัยหนึ่งด้วย

2. แบบแผนศิลปะจากศูนย์กลาง

รูปแบบศิลปกรรมในชุมชนของจังหวัดจันทบุรีทั้ง 3 ชุมชนที่ศึกษามีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เมืองเพนียดในชุมชนวัดทองทั่วมีอิทธิพลศิลปะแบบขอมโบราณ วัดทองทั่วใช้แบบแผนของศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ศิลปกรรมในวัดพลับและค่ายเนินวงมีอิทธิพลศิลปะแบบอยุธยาตอนปลายผสมผสานกับศิลปกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนอนุสาวรีย์พระนางเรือล่มมีอิทธิพลศิลปะแบบอียิปต์โบราณ สร้างด้วยหินแกรนิต ซึ่งการที่ทรงโปรดให้สร้างอนุสาวรีย์รูปทรงประสม ก็ด้วยทรงมีพระราชดำริว่า “ทำเป็นรูปอื่นอาจไม่คงทนถาวร เพราะตั้งอยู่กลางป่าเขาลำเนาไพร อันไม่มีผู้ดูแล ฉะนั้น เมื่อประมุขของอียิปต์คงทนได้ฉนั้นใด ประมุขน้อยนี้ก็คงจะยืนยงคงทนอยู่ได้เช่นกัน ณ ท่ามกลางป่าและเสียงไหลรินของธารพลี” ฉะนั้นการบูรณะในสมัยต่อมา ก็จะต้องยึดรูปแบบเดิมที่สร้างกันมาแต่อดีต

3. ความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก

จันทบุรีเป็นเมืองแห่งการค้าอัญมณีทำให้มีบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมของชุมชนในจังหวัดจันทบุรีเพิ่มขึ้นอย่างมาก ชุมชนจำเป็นต้องจัดเตรียมสถานที่เพื่อรองรับคนจำนวนมาก ในขณะที่พื้นที่รอบ ๆ งานศิลปกรรมในชุมชนมีน้อย เกิดเป็นผลกระทบต่อรูปแบบ จันทบุรียังเป็นเมืองที่ทำการค้าอัญมณี เป็นทั้งแหล่งผลิตและตลาดการค้าระดับประเทศและระดับโลก จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกมากมาย เพราะอัญมณีจันทบุรีมีตลาดการค้าทั่วโลก รูปแบบงานศิลปกรรมในบางแห่งจึงมีรูปแบบในเชิงสากล

4. ปัจจัยอื่น ๆ

การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและค่านิยมในสังคม ค่าครองชีพที่สูงขึ้น การดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากอดีต โดยสิ้นเชิงนั้น ทำให้ผู้คนในปัจจุบันไม่มีเวลาที่จะให้ความสำคัญกับการสร้างงานศิลปกรรมเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้พระพุทธรูปเช่นสมัยก่อน หรือการสร้างงานศิลปกรรมเพื่อเชิดชูเกียรติให้กับบุคคลสำคัญ วีรบุรุษต่าง ๆ ถึงแม้จะมีการสร้างงานศิลปกรรมบ้างก็นิยมซื้อหรือจ้างช่างที่ผลิตขึ้นมาจำหน่ายเป็นจำนวนมาก ๆ เช่นรูปหล่อรัชกาลที่ 5 เจดีย์ต่าง ๆ ก็ซื้อมาจากร้านที่จำหน่ายวัสดุก่อสร้าง ซึ่งผลิตออกมาเหมือน ๆ กันจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่สืบทอดกันต่อ ๆ กันมา ทำให้รูปแบบงานศิลปกรรมดั้งเดิมสูญหายไปและทำให้รูปแบบศิลปกรรมในชุมชนต่าง ๆ แตกต่างไปจากของเดิม

อุปสรรคและข้อเสนอแนะ

ปัญหาที่สำคัญของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ การที่ชุมชนไม่มีการบันทึกการก่อสร้างและบูรณะใด ๆ รวบรวมไว้เลย มีเพียงความทรงจำซึ่งย้อนไปได้ไม่กี่สิบปี อีกทั้งอาจมีความคลาดเคลื่อนได้สูง นอกเหนือจากนั้น บางชุมชนยังมีความสำคัญหรือเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ในระดับประเทศน้อย ปัญหาที่ยังเกิดกับการสืบค้นประวัติศาสตร์ของพื้นที่และชุมชนอีกด้วย ซึ่งความเป็นชุมชนมีการย้ายถิ่นฐานทำให้การรวบรวมข้อมูลลำบากมากขึ้น

อย่างไรก็ตามศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรียังคงมีคุณค่าสำหรับการค้นหาประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นและชุมชน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงที่มาและความสำคัญของชุมชน ท้องถิ่น วัด และโบราณสถาน และในบางแห่งก็มีคุณค่าทางศิลปะในระดับสูง ควรที่จะอนุรักษ์ให้คงอยู่เป็นมรดกของชุมชนและของชาติ จึงควรที่จะมีการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนและศิลปกรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดจันทบุรีให้แพร่หลายยิ่งขึ้นเสียตั้งแต่วันนี้ ก่อนที่จะไม่หลงเหลือหลักฐานและความทรงจำให้สับสนกันอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง/References

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. สำนักงาน. **จันทบุรี**. 2556. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<http://thai.tourismthailand.org/cities-guide/attractions/destination/chanthaburi>.

[12 กรกฎาคม 2556]

การทำบุญตักบาตรเทโว. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.boardpostjung.com> [17 มกราคม 2557]

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2544. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์**

เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดจันทบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

จังหวัดจันทบุรี. 2556. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.chanthaburi.go.th/> - 24k [12 กรกฎาคม 2556]

———. 2556. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.hamanan.com/tour/chanthaburi> [12 กรกฎาคม 2556]

———. 2556. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.moohin.com/061> [15 กรกฎาคม 2556]

จามะรี เชียงทอง. 2543. **พลวัตรของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย**.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2524. **การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ : เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**.

กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.

ชญาภรณ์ ธนฤกษ์ชัย. 2551. **การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถานเมือง**

โบราณเวียงกุมกาม. เอกสารการศึกษาเฉพาะบุคคล ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชุมชนบางกะเจ. แผนที่ประเทศไทยและโลก. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.map.longdo.com> [5 มกราคม 2557]

ชุมชนวัดทองทั่ว. แผนที่ประเทศไทยและโลก.. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.map.longdo.com> [5 มกราคม 2557]

ตำบลพลี. แผนที่ประเทศไทยและโลก.. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.map.longdo.com> [5 มกราคม 2557]

จิตา สารยา. 2539. **อารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

นิรมล พงศ์สถาพร. 2551. **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว กรณีศึกษาแหล่ง**

โบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พินทร ดาวเรือง. 2552. **กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการ**

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม.

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

พระเจ้าตากสินมหาราช. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.bing Images.com> [17 มกราคม 2557]

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.blogspot.com> [17 มกราคม 2557]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.prawadyai.com> [5 มกราคม 2557]

- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.thaigoodview.com> [5 มกราคม 2557]
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา กุมารรีรัตน์. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.postjung.com> [5 มกราคม 2557]
- พระปลัดถาวร ถาวโร. 2553. การฟื้นฟูและอนุรักษ์โบราณสถานเมืองเพนียดโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.คลองนารายณ์ อ.เมือง จ.จันทบุรี. ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออก มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- พระยอดธง วัดพลับ. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://www.postjung.com> [17 มกราคม 2557]
- เพนียดคล้องช้าง. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.Kanchanapisek.or.th> [17 มกราคม 2557]
- วีณา มุลมงคล. 2554. การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วัดโยธานิมิต. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.thaigoodview.com> [5 มกราคม 2557]
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. 2524. สมาคมอั้งยี่ในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมคิด สุขเอิบ. 2551. การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัด จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สิทธิรัฐ ประพทนิติสาร. 2549. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. 2540. การศึกษาหมู่บ้านอย่างใกล้ชิดเกี่ยวกับลักษณะผู้นำท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน.
- สำช้างที่บูรณะขึ้นใหม่. ภาพ. 2557. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <http://WWW.thaigoodview.com> [5 มกราคม 2557]
- หน่วยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. 2550. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม. เอกสารประกอบการอบรมการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อุไรวรรณ รัตนวิระกุล. 2533. การศึกษาแหล่งโบราณคดี ณ วัดทองทั่วและบริเวณใกล้เคียง ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศิลปากร.